

THE ORIGINS OF POLITICAL ORDER*

POLITICAL ORDER AND POLITICAL DECAY**

I.

Američki politolog Francis Fukuyama hrvatskoj je znanstvenoj i stručnoj javnosti najpoznatiji po svojim radovima (1989; 1992) u kojima iznosi tezu o “kraju povijesti”. Slom komunizma, koji je i povod za nastanak tih radova, predstavlja za Fukuyamu dokaz da je politički poredak koji kombinira liberalnu demokraciju i kapitalizam pobijedio sve alternative te da predstavlja konačni oblik političko-ekonomskog ideološkog razvoja i ustrojstva suvremenih društava. Fukuyamina teza odmah je potaknula intenzivnu raspravu u koju su se uključili društveni znanstvenici, politički analitičari i političari iz različitih dijelova svijeta, pri čemu je dio rasprave bio i kritički intoniran. Čak i ako se akademska rasprava ostavi po strani, već i laičko praćenje političkih zbivanja u po-

sljednjih desetak godina sugerira kako se teza o “kraju povijesti”, a s njom i spoj liberalne demokracije i kapitalizma kao krajnji oblik evolucije političkih poredaka, suočava s nizom izazova.

S jedne strane svjedočimo sve višim razinama političke alijenacije, apatije i nezadovoljstva građana suvremenih društava. Visoke razine nezadovoljstva s praktičnim funkcioniranjem demokracije prisutne su u gotovo svim suvremenim demokracijama, a u sve većem broju tih država slabi i normativna potpora demokraciji koja podrazumijeva potporu demokraciji kao najboljem mogućem načelu političkog ustrojstva. S druge je strane recentna ekonomska kriza potaknula ponovno kritičko propitivanje aktualnog političko-ekonomskog ustrojstva suvremenih društava te razmišljanja o mogućim alternativnim putovima razvoja.

* Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2011., 612 str.

** Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2014., 698 str.

Uvažavajući takav razvoj situacije Fukuyama, u svojim kasnijim radovima u kojima se vraća temi “kraja povijesti” (2006; 2014a), ipak ne odstupa od svoje teze. U tim radovima navodi kako se jedan dio kritika njegove teze temelji na krivom razumijevanju pojma povijesti koji je koristio. Po Fukuyami, “kraj povijesti” ne znači da više nećemo svjedočiti važnim političkim zbivanjima i procesima, nego da će, dugoročno gledano, liberalna demokracija i kapitalizam postati prevladavajućim oblikom političkih poredaka. Drugim riječima, radi se o krajnjoj točki ideološke evolucije čovječanstva, a ono čemu ćemo svjedočiti, unatoč povremenim zastojima i regresijama, jest širenje tog načela na sve veće dijelove svijeta. Tako u recentnom radu (2014a) objavljenom u časopisu *Wall Street Journal* u povodu 25-godišnjice objavljivanja izvornog članka o “kraju povijesti” Fukuyama navodi da, uzimajući u obzir aktualno stanje suvremenih društava, možda i možemo raspravljati koliko brzo ćemo stići do kraja povijesti, ali kako on osobno nema sumnje o tome kakav tip društva nas tamo čeka.

Ostajući kod svoje izvorne teze o supremaciji modela koji povezuje liberalnu demokraciju i kapitalizam, Fukuyama u predgovoru drugom izdanju knjige *The End of History and the Last Man* (2006) navodi kako je ono što ga zanima analiza različitih razvojnih putova preko kojih se društva udaljavaju ili približavaju tome, za njega idealnom, tipu poretka. Upravo na tu analizu, odnosno problem političkog razvoja, Fukuyama će se usredotočiti u svom znanstvenom radu u nekoliko sljedećih godina, a rezultat tog rada opsežna je, u dva dijela objavljena studija o političkom razvoju. Prvi dio studije, pod nazivom *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, objavljen je 2011. godine, a drugi, *Political Order and Poli-*

tical Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy, krajem 2014. godine. Iako, dakle, objavljene u razmaku od tri godine te dvije knjige mogu se, s obzirom na sadržaj koji tematiziraju i korištenu metodologiju, promatrati kao jedinstvena studija.

Riječ je o intelektualno odvažnom i impresivnom radu u kojemu Fukuyama vješto kombinira i sintetizira brojne spoznaje i uvide iz antropologije, sociobiologije, povijesti i političke znanosti kako bi opisao povijest političkog razvoja. O kakvom zahvatu je riječ možda najbolje sugerira činjenica da njegova analiza geografski gledano obuhvaća globalnu razinu, a vremensko razdoblje od pojave čovjekolikih majmuna pa sve do suvremenog doba.

II.

Polazeći od svoje normativne pozicije kombinacije liberalne demokracije i kapitalizma kao najboljeg mogućeg političko-ekonomskog poretka, Fukuyama iznosi tezu prema kojoj takav poredak mogu postići društva koja su tijekom povijesti uspjela razviti i kvalitetno uravnotežiti tri institucije.¹ Te tri institucije

¹ Fukuyama u novim studijama ne eksplicira detaljno tu normativnu poziciju, nego je ona polazišna osnova za povijesnu analizu kojom nastoji pokazati kako pojedina društva postižu taj, najbolji mogući poredak. Eksplicaciju razloga zbog kojih je upravo kombinacija liberalne demokracije i kapitalizma najbolji mogući poredak dao je u svojim prethodnim radovima (1992; 2006). U njima navodi kako je liberalna demokracija s kapitalizmom, ostavljajući po strani pitanje učinkovitosti, pravedniji sustav od bilo koje alternative. Takav sustav, odnosno njegove sastavnice, omogućava građanima da budu aktivni politički (demokracija) i ekonomski akteri (kapitalizam), uz istodobno osiguravanje njihovih temeljnih individualnih prava (liberalizam, odnosno vladavina prava).

su država, vladavina prava i odgovorna vlast. Drugim riječima, uspješna su ona društva u kojima postoji snažna i učinkovita vlast spremna poštivati vladavinu prava, a koja je istodobno odgovorna prema građanima.

Na koji način Fukuyama razumijeva navedene institucije? Pod pojmom države Fukuyama primarno razumijeva sustav javne uprave i javnih institucija putem kojeg država osigurava provođenje zakona na određenom teritoriju. Vladavinu prava, drugu važnu instituciju, Fukuyama razumijeva na sljedeći način: "Možemo reći da vladavina prava postoji samo tamo gdje postoji skup zakona koji je iznad zakonodavnog procesa, u smislu da su pojedinci koji imaju političku moć ograničeni tim zakonima. To ne znači da oni koji imaju zakonodavnu moć ne mogu stvarati nove zakone. No ukoliko žele ostati u granicama vladavine prava, moraju te zakone usvajati na temelju postojećih zakonskih okvira, a ne na temelju vlastite volje" (2011, 234). Vladavina prava implicira, dakle, da će zakoni biti obvezujući ne samo za obične građane, već i za samog suverena, bilo da je riječ o carevima, kraljevima bilo demokratski izabranim političarima. U suvremenim političkim sustavima vladavina prava je najčešće institucionalizirana u obliku pisanih ustava u kojima se eksplicira izvor suvereniteta i jasno definira, a time i ograničava mogući opseg djelovanja vlasti.

Pod institucijom odgovorne vlasti Fukuyama razumijeva koncept širi od pojma demokracije. Odgovorna vlast podrazumijeva da oni koji su na vlasti vjeruju da su odgovorni građanima nad kojima vladaju i da interese građana stavljaju ispred svojih privatnih, parti-kularnih interesa. Takvo vršenje vlasti može se osigurati na nekoliko načina, od internaliziranja osjećaja moralne odgo-

vornosti vladara u njihovom odnosu prema podanicima, do klasičnih demokratskih procedura kao što su slobodni i poštteni izbori. Prvi tip odgovornosti prakticirao se u različitim društvima tijekom povijesti, no prisutan je, prema Fukuyami, i u nekim suvremenim autoritarnim sustavima kao što je, primjerice, Jordan. Suvremena demokratska društva odgovornost dominantno osiguravaju institucionalizacijom slobodnih i poštenih izbora koji građanima omogućuju da promijene vlast ako nisu zadovoljni s postojećim razinama odgovornosti.

Zašto Fukuyama smatra da su upravo te tri institucije presudne za uspješan razvoj i stabilnost političkih poredaka? Izgradnja snažne države bilo je rješenje za problem nepotizma plemenskih društava, no pojavom države problem nepotizma nije nestao, nego se premjestio u drugu sferu. Umjesto nepotizma utemeljenog u plemenskom srodstvu, dobivamo vladare koji koriste državnu moć da bi svojim srodnicima i prijateljima osigurali koristi. Stoga snažnu državu treba nadopuniti vladavinom prava koja ograničava političku moć onih koji obnašaju vlast. Drugi mehanizam kojim se osigurava da oni koji obnašaju vlast ne posegnu za korupcijom i klijentelizmom jest odgovornost vlasti građanima, u suvremenim društvima najčešće institucionalizirana kroz prihvaćanje demokracije. Na taj način želi se očuvati snažna država, ali se građanima omogućuje da promijene aktualne nositelje vlasti ako se ne ponašaju na adekvatan način.

Fukuyama prati razvoj tih institucija u pojedinim društvima, pri čemu je posebnost njegova rada u tome što, kako i naslovi knjiga sugeriraju, obuhvaća izrazito dugo vremensko razdoblje. Na taj način pokušava objasniti zašto su i kako neka društva uspjela ostvariti uspješan

politički razvoj, u smislu stabilnog uravnoteženja triju spomenutih institucija, dok druga to nisu uspjela, ostajući zarobljena u nekim lošijim varijantama političkih poredaka.

Prema Fukuyami, tri spomenute institucije pojavljivale su se neovisno jedna o drugoj u različitim vremenskim razdobljima u različitim društvima. Tako se snažna i učinkovita državna vlast i državna uprava prvi put javljaju u Kini još u trećem stoljeću prije nove ere. Začeci vladavine prava mogu se prepoznati u Indiji, nekim državama Bliskog Istoka i pojedinim europskim društvima od 10. stoljeća pa nadalje, a načelo odgovornosti vlasti građanima, u svom ograničenom obliku, prvi se put počinje primjenjivati u Velikoj Britaniji u 16. stoljeću. Prema Fukuyami, tri institucije prvi put su u jednom društvu u isto vrijeme institucionalizirane upravo u Velikoj Britaniji krajem 18. stoljeća, a vrlo brzo nakon toga je kombinacija tih triju institucija implementirana i u Danskoj. Fukuyama smatra kako se ostatak povijesti političkog razvoja može promatrati kao niz uspješnih i neuspješnih pokušaja pojedinih društava da repliciraju ono što je ostvareno u Velikoj Britaniji i Danskoj.²

Fukuyamin rad predstavlja *tour de force* o povijesti političkog razvoja te će zasigurno privući pozornost društvenih znanstvenika zainteresiranih za navede-

nu temu. Međutim, knjige treba preporučiti i puno širem krugu čitatelja, jer se u njima, opisujući i objašnjavajući povijest političkog razvoja, otvaraju brojna pitanja važna i za suvremeni politički razvoj. U ostatku ovog prikaza tematizirat će se neka od tih pitanja.

III.

Temeljni problem političkog razvoja za sva društva, povijesna, ali i suvremena, sastoji se po Fukuyami u prevladavanju patrimonijalizma. Patrimonijalizam počiva na urođenoj ljudskoj sklonosti da se u društvenim, pa onda i političkim odnosima, favoriziraju članovi vlastite obitelji i prijatelji. Političko ustrojstvo utemeljeno na patrimonijalizmu odupire se izgradnji institucija koje bi vodile do vladavine na temelju impersonalnih pravila. Zanimljivo je kako Fukuyama, oslanjajući se na recentne uvide iz sociobiologije, vidi ljudsku društvenost. Ona se, smatra on, temelji na dva glavna načela. Prvo proizlazi iz srodstva, odnosno kaže da će ljudi altruistično djelovati prema svojim genetskim srođnicima, pri čemu neka istraživanja iz sociobiologije i biologije sugeriraju kako se to načelo može izraziti na sljedeći način: altruistično djelovanje prema drugim ljudima bit će tim jače što je veći broj zajedničkih gena koje dijelimo s tim ljudima. Fukuyama navodi kako “je takvo ponašanje ustanovljeno u brojnim vrstama, od vjeverica do ljudskih bića, pri čemu je kod ljudi nepotizam ne samo socijalno nego i biološki uvjetovan” (2011, 42). Drugo načelo Fukuyama naziva recipročni altruizam, a pod njim podrazumijeva da će se pozitivni odnosi prema drugim ljudima razviti ako dođe do učestale i kontinuirane neposredne interakcije od koje obje strane imaju koristi. Fukuyamin recipročni altruizam drugo je ime

² Glavni je izazov političkog razvoja, kako navodi u uvodu svoje prve studije Fukuyama, “stići u Dansku”. Pod tim autor podrazumijeva izgradnju prosperitetnog, dobro upravljanog društva koje kombinira liberalnu demokraciju i kapitalizam. Pritom se u svom radu autor puno manje bavi preporukama za postizanje takvog stanja, a puno više opisanjem i objašnjavanjem što je sve potrebno da bi se neko društvo moglo označiti kao “Danska”.

za odnos kojeg možemo nazvati prijateljstvo. Ta dva načela predstavljaju prirodne oblike ljudske društvenosti.³ Težnja da se resursi dodijele srođnicima i prijateljima stalno je prisutna u društvenim i političkim odnosima. Patrimonijalizam, odnosno patrimonijalni sustav, režim je u kojemu se politička regrutacija i distribucija javnih resursa dominantno temelje na tim načelima.

Patrimonijalizam je prema Fukuyami povijesni oblik lošeg političkog ustrojstva, a u suvremenim se društvima najčešće manifestira u obliku neopatrimonijalizma kojeg autor određuje na sljedeći način: "Neopatrimonijalna vlast ima izvanjski oblik suvremene države, s ustavom, premijerima, vladama, pravnim sustavom i formalnim pretenzijama na impersonalnost, no stvarno funkcioniranje vlasti sastoji se od podjele državnih resursa prijateljima i članovima obitelji" (2014b, 269). U takvom sustavu politički lideri formalno prihvaćaju institucije suvremene države, a u stvarno-

³ Zašto su ljudi uopće počeli stvarati institucije? Fukuyama, analizirajući dostupne podatke, smatra kako je glavni poticaj za stvaranje institucija, pa onda i države, bilo natjecanje među grupama, pri čemu je to natjecanje često poprimalo oblik ratova. Pokazalo se da stvaranje snažnih i učinkovitih institucija pospešuje kolektivno djelovanje grupa. Stvaranje države i državnih institucija značilo je kraj političke mobilizacije i distribucije resursa na temelju plemenskog srodstva, no pritom Fukuyama ističe kako je vrlo važno osvijestiti da je ta "pobjeda" institucija nad urođenom sklonošću ljudske vrste prema patrimonijalizmu privremena i otvorena za osporavanje, o čemu navodi: "U trenutku nastanka države, srodstvo postaje prepreka političkom razvoju prijeteci da će političke odnose vratiti na razinu osobnih veza plemenskih društava. Stoga nije dovoljno razviti državu, već ta država mora izbjeći proces retribalizacije kojega ja označavam i pojmom repatrimonijalizacije (2011, 151).

sti vladaju kako bi osigurali privatne interese. Temeljna karakteristika neopatrimonijalnih sustava je izrazito razvijeni i prošireni klijentelizam.

Pod klijentelizmom Fukuyama razumijeva situaciju u kojoj političari potporu i glasove građana ne pokušavaju zadobiti artikuliranjem i zagovaranjem političkih programa i javnih politika, nego na način da svojim sljedbenicima osiguravaju pojedinačne partikularne koristi. Klijentelistički sustavi po tome su vrlo slični patronatskim sustavima u kojima se na temelju istih načela odvijao odnos između patrona i šticienika. Razlika je u tome što su klijentelistički sustavi, zbog činjenice da su suvremeni politički sustavi masovne demokracije, puno organiziraniji i razrađeniji te obuhvaćaju puno veći broj osoba. Prema Fukuyami, domovina nastanka masovnog klijentelističkog sustava su, počevši od kraja 18. stoljeća, Sjedinjene Američke Države, u kojima su se ključnim za razvoj takvog sustava pokazale masovne stranačke organizacije koje su osiguravale da široko distribuiranje koristi i usluga klijentima bude provedeno. Hijerarhijski ustrojene i organizirane masovne političke stranke bile su nužne za uspješan razvoj klijentelističkog sustava. Sličnu situaciju imamo, po Fukuyami, i u suvremenim društvima, pa tako autor navodi da u njima "klijentelističke mreže ne distribuiraju usluge na temelju direktnog, licem u lice, odnosa između patrona i šticienika, nego kroz sustav posrednika čija je uloga regrutirati sljedbenike" (2014b, 87).

Klijentelizam sa sobom nosi čitav niz negativnih posljedica za funkcioniranje političkih sustava, od kojih Fukuyama posebno ističe izrazito loš utjecaj na kvalitetu javnog upravljanja, jer se u klijentelističkim sustavima poslovi u javnoj upravi dobivaju na temelju osobne bliskosti s određenom političkom opci-

jom ili političarem, a ne na temelju stručnih kompetencija. Osim toga, rasprostranjeni klijentelizam osnažuje pozicije postojećih političkih elita te time blokira pokušaje pozitivnih promjena. Kao primjer države koja je preuzela i "usavršila" klijentelistički model razvijen u Sjedinjenim Američkim Državama autor navodi Grčku s kraja 20. i početka 21. stoljeća. U toj državi klijentelistički sustav je rezultirao prevelikom i neučinkovitom javnom upravom koja je korištena za zbrinjavanje stranačkih sljedbenika. Čitajući Fukuyamin opis grčke prakse, teško je ne pomisliti na situaciju u Hrvatskoj: "Nakon svakih izbora politička elita koja osvoji vlast provodi u javnoj upravi smjenu onih koje su prethodno postavili njihovi politički suparnici i zamjenjuje ih s vlastitim odabranicima. Međutim, snažan grčki sindikalni pokret radnika iz javnog sektora uspio je ispregovarati ugovore prema kojima je zaposlenje za veliku većinu javnih službenika zajamčeno. Stoga se ne događa, kao u američkom klijentelističkom sustavu, zamjena osoblja u javnoj upravi, nego se grčki javni sektor nakon svakih izbora dodatno proširi kako bi se napravilo mjesta za odabranike nove vladajuće političke klase" (2014b, 100).

Kako se boriti protiv loše javne uprave, odnosno protiv sustava javnog upravljanja prožetog klijentelizmom? Što nam o tome kažu analize koje je proveo Fukuyama? Država preko koje Fukuyama opisuje uspješnu reformu javne uprave i borbu protiv klijentelizma su upravo Sjedinjene Američke Države. One su, kako je već spomenuto, domovina nastanka klijentelizma te su sve do kraja 19. stoljeća imale slabu, korumpiranu i neopatrimonijalno ustrojenu državnu vlast. Reforme koje su poduzete od kraja 19. stoljeća omogućile su razvoj snažne i učinkovite javne uprave. Ključ za uspjeh

reformе bila je pojava novih političkih aktera koje nije zanimalo održavanje starog klijentelističkog sustava. Američki primjer pokazuje, smatra Fukuyama, da borba protiv klijentelizma može biti uspješna samo ako se pojave novi, snažni politički akteri koji nisu povezani sa starim poretkom i od njega nemaju koristi.

Američki primjer reforme javne uprave i izgradnje snažnih i učinkovitih državnih institucija važan je i za suvremene pokušaje izgradnje boljih i kvalitetnijih javnih institucija. Glavna poruka američkog iskustva je kako je reforma javne uprave dominantno politički proces, a tek sekundarno i u puno manjoj mjeri i tehničko-administrativno pitanje. Korupcija i klijentelizam nisu, zaključuje Fukuyama na temelju američkog iskustva, posljedica političarskog neznanja o tome kako organizirati javnu upravu na učinkovit način, nego proizlaze iz činjenice da određene grupe političara i građana imaju koristi od tih pojava. Pokušaji da se reforme javne uprave provedu kao rasprava o najboljim tehničko-administrativnim rješenjima unaprijed su, smatra Fukuyama, osuđeni na neuspjeh. Druga važna poruka američkog iskustva je da reforma, da bi uspjela, mora biti potaknuta i podržana od strane društvenih i političkih grupa koje nemaju koristi od održavanja postojećeg klijentelističkog sustava. To je i glavni razlog zašto su reforme tako često neuspješne, jer se novim grupama nije lako izboriti za politički prostor i utjecaj, a da pritom ne podlegnu pozivima da se i same uključe u klijentelističke mreže.

Pritom Fukuyama napominje da je u suvremenim raspravama o reformama javne uprave dominantna linija argumentacije ona prema kojoj lijek za klijentelizam treba tražiti u povećanju razina transparentnosti i responzivnosti, pa

se na tragu toga traže rješenja i modeli putem kojih se nastoji osigurati što veća transparentnost djelovanja javne uprave. To bi trebalo omogućiti građanima da lakše procjenjuju u kojoj su mjeri vlast i javna uprava responzivni prema željama i interesima samih građana. Fukuyama ne odbacuje postojanje određene logike u takvim pristupima, no također smatra da takav pristup nije dovoljan, o čemu navodi: “Takav pristup, na tragu postavki demokratske teorije, pretpostavlja da će birači kada ih se upozori na koruptivno ili klijentelističko raspolaganje javnim resursima nužno odbaciti takvo ponašanje i zahtijevati javne politike koje distribuiraju dobra na impersonalnoj bazi. Taj stav zanemaruje činjenice koje pokazuju kako birači u nekim društvima, posebice onim siromašnim, žele da se klijentelistička distribucija resursa nastavi jer se nadaju da će od takve distribucije imati osobne koristi “ (2014b, 472).

Iako su, dakle, Sjedinjene Američke Države primjer uspješne borbe protiv klijentelizma, one su Fukuyami poslužile kako bi opisao i jedan, iz perspektive političkog razvoja, negativan fenomen. Tu pojavu Fukuyama označava kao političko nazadovanje, odnosno regresiju u kvaliteti javnog upravljanja. Prema Fukuyami, u posljednjih nekoliko desetljeća američki politički sustav razvija se u smjeru slabljenja i smanjenja učinkovitosti javne uprave, uz istodobno jačanje političke korupcije. Fukuyama navodi nekoliko glavnih razloga takvog smjera političkog razvoja. Jedan od njih je sve veći utjecaj interesnih grupa i moćnih ekonomskih aktera na političke institucije, što vodi do donošenja političkih odluka koje nisu u interesu javnosti, nego određenih partikularnih zahtjeva.

Takve situacije političkog nazadovanja poznate su iz političke povijesti i

predstavljaju mogući scenarij razvoja. Političke regresije najčešće se događaju, prema Fukuyami, onda kada se određeni politički poredak ne može prilagoditi novim, izmijenjenim socijalnim i političkim okolnostima. Dva su glavna razloga zbog kojih se politički poredak ne uspijeva na vrijeme prilagoditi novim okolnostima te stoga počinje politički nazadovati. Prvi se odnosi na ljudsku nesklonost promjenama institucija. Drugim riječima, ljudi nisu skloni napuštati pravila i institucije na koje su se navikli: “Čovjekov urođeni konzervativizam u odnosu prema institucijama objašnjava zašto je proces političkog razvoja tako često praćen političkim nazadovanjem, budući da postoji vremenski odmak između promjena u vanjskoj okolini koje bi trebale potaknuti institucionalne promjene i spremnosti društva da napravi te institucionalne promjene” (2011, 36). Drugi razlog vezan je uz postojanje ekonomskih i političkih aktera koji se zbog očuvanja svojih partikularnih interesa protive potrebnim institucionalnim promjenama. Takvi akteri nastoje obraniti postojeće stanje po cijenu da naštetu zajednici kao cjelini.

IV.

Dvije prikazane studije o povijesti političkog razvoja proizvod su izuzetno ambicioznog pothvata jednog od vodećih suvremenih javnih intelektualaca. Potencijalni čitatelji od Fukuyaminog rada ne trebaju očekivati gotove preporuke i prijedloge načina i mehanizama putem kojih bi trebalo graditi bolje društvo. No čitanje studija može im pomoći da puno bolje razumiju procese razvoja, ali i propadanja institucija važnih za političko funkcioniranje suvremenih društava. Nedovoljno poznavanje i zanemarivanje procesa izgradnje insti-

tucija može proizvesti, kako nam Fukuyamina knjiga brojnim povijesnim primjerima pokazuje, veliku ljudsku patnju.

Ako ove studije usporedimo s njegovim prethodnim radovima o “kraju povijesti” onda se može reći da je temeljna teza ostala uglavnom neizmijenjena: politički režim koji kombinira liberalnu demokraciju i kapitalizam je, dugoročno gledano, najbolji mogući oblik organiziranja suvremenih društava. Međutim, prognoza o nužnom približavanju većine društava prema tom modelu nije više tako izgledna i jednoznačna. Model koji zagovara Fukuyama našao se u svojevrsnoj krizi, pri čemu on tvrdi da kriza nije posljedica pojave nekog alternativnog sustava koji bi, globalno gledano, bio privlačan građanima. Kriza je posljedica internih problema koji su se pojavili u okviru samog modela, pri čemu je, po Fukuyami, temeljni problem u narušavanju ravnoteže između tri glavne institucije političkog poretka.

Glavno narušavanje ravnoteže događa se, prema Fukuyami, zbog jačanja neopatrimonijalizma i klijentelizma. Ti procesi vode slabljenju državnih institucija, a izostanak snažne i učinkovite države rezultira krizom. Uvažavajući da je politički razvoj pojedinih suvremenih društava kontekstualno specifičan, Fukuyama ipak kao opće pravilo o kojemu trebamo voditi računa navodi sljedeće: “Politička sloboda, shvaćena kao sposobnost zajednice da upravlja sobom, ne ovisi isključivo o razini sposobnosti društva da mobilizira opoziciju središnjoj vlasti i impostira ustavna ograničenja djelovanju države. Mora postojati i državna vlast koja je dovoljno snažna da djeluje kada je djelovanje potrebno. Odgovornost ne ide samo u jednom smjeru, od države prema društvu. Ukoliko vlast ne može djelovati, ako ne postoji širi osjećaj javne obveze, tada ne postoji temelj pravoj političkoj slobodi ... Stabilnost političkog sustava temelji se na ravnoteži moći između države i društva (2011, 400)”.

LITERATURA

- Fukuyama, F. (1989) The End of History? *The National Interest*, 16, 3-18.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2006). After the “end of history” (afterword, *The End of History and the Last Man*, 2nd paperback edition). New York: Simon&Schuster.
- Fukuyama, F. (2011). *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fukuyama, F. (2014a) At the ‘End of History’ Still Stands Democracy. *Wall Street Journal*, dostupno na; <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-1402080661>.
- Fukuyama, F. (2014b) *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Berto Šalaj